

سیاست خارجی ایران
در سال اول جمهوری اسلامی

۱۳۵۷-۱۳۶۰

دکتر غلامرضا کریمی

دانشیار گروه روابط بین‌الملل دانشگاه خوارزمشاه

سید حمزه صالحی

دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه تربیت مدرس

سرشناسه: کریمی، غلامرضا، ۱۳۴۸ -

عنوان و نام پدیدآور: سیاست خارجی ایران در سه سال اول جمهوری

اسلامی ۱۳۵۷-۱۳۶۰ / غلامرضا کریمی، سید حمزه صالحی.

مشخصات نشر: تهران: یادگار هنر، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۲۱۴ص.

شابک: ۶-۲-۹۹۳۶۷-۶۲۲-۹۷۸: ۳۸۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

موضوع: ایران -- روابط خارجی -- ۱۳۵۷

موضوع: 1397 -- Foreign relations -- Iran

موضوع: ایران -- سیاست و حکومت -- ۱۳۵۷ -

موضوع: 178 -- Iran -- Politics and government

موضوع: ایران -- سیاست و حکومت -- قرن ۱۴

موضوع: 20th century -- Iran -- Politics and government

موضوع: ایران -- روابط خارجی -- قرن ۲۰

موضوع: 20th century -- Foreign relations -- Ira

شناسه افزوده: صالحی، سیده حمزه، ۱۳۶۶-

رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ س۹ ک۴ / ۱۶۵۰ D3R

رده بندی دیویی: ۳۲۷/۵۵

شناسه کتابشناسی ملی: ۵۲۱۸۱۲۰

یادگار هنر

عنوان: سیاست خارجی ایران در سه سال اول جمهوری اسلام

تألیف: غلامرضا کریمی / سید حمزه صالحی

نوبت چاپ: چاپ اول / ۱۳۹۷

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

ناشر: یادگار هنر

چاپ و صحافی: خاتم

قیمت: ۳۸۰۰۰۰ ریال

خیابان مفتاح بعد از تقاطع مطهری

نبش خیابان درفش پلاک ۴۲۱

تلفن: ۸۸۸۶۳۴۹۶ - ۸۸۳۱۶۵۸۶

فهرست مطالب

۲	 مقدمه
۸	 فصل اول: ریشه‌های وقوع انقلاب اسلامی و تحولات داخلی بعد از پیروزی انقلاب
۹	 ۱-۱: مهم‌ترین تحولات و اقدامات زمینه‌ساز پیروزی انقلاب اسلامی ایران
۹	 ۱-۱-۱: مشروطیت و اولین جرقه‌های انقلاب
۱۱	 ۱-۱-۲: دوره رضاشاه
۱۶	 ۱-۱-۳: دوره محمدرضا شاه پهلوی
۱۸	 ۱-۳-۱: که‌دنا، ۲۸ مرداد ۱۳۳۲
۲۱	 ۱-۳-۲: لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی
۲۳	 ۱-۳-۳: اصلاحات ارضی (انقلاب سیفید)
۲۴	 ۱-۳-۴: کشتار در مدینه فیضیه قم
۲۵	 ۱-۳-۵: قیام ۱۵ مرداد
۲۶	 ۱-۳-۶: رژیم کاپیتولیسیسم
۲۷	 ۱-۳-۷: قیام ۱۷ شهریور
۲۹	 ۲-۱: عوامل پیروزی انقلاب اسلامی
۳۰	 ۲-۱-۱: مردم
۳۰	 ۲-۲-۱: رهبری
۳۳	 ۲-۲-۲: ایدئولوژی
۳۴	 ۳-۱: عوامل شتاب زای پیروزی انقلاب اسلامی
۳۴	 ۱-۳-۱: اجرای حقوق بشر کارتر
۳۵	 ۱-۳-۲: بروز مرض سرطان در شاه
۳۵	 ۱-۳-۳: تلاش شاه در مدرنیزاسیون سریع کشور
۳۷	 ۱-۳-۴: انتشار مقاله توهین‌آمیز نسبت به رهبر انقلاب در روزنامه اطلاعات
۳۷	 ۴-۱: دولت بختیار و خروج شاه از ایران
۳۸	 ۵-۱: بازگشت امام خمینی به کشور
۳۹	 ۶-۱: تحولات انقلاب اسلامی ایران از ۱۵ بهمن ۱۳۵۷ تا اول تیر ۱۳۶۰
۳۹	 ۱-۶-۱: روی کار آمدن دولت موقت
۴۲	 ۲-۶-۱: پیروزی انقلاب اسلامی
۴۳	 ۳-۶-۱: تأسیس نهادهای انقلابی
۴۴	 ۴-۶-۱: برگزاری همه‌پرسی تأسیس نظام سیاسی
۴۵	 ۵-۶-۱: گروه‌های تجزیه‌طلب و بحران‌های قومیتی

۴۶	۶-۶-۱: تشکیل مجلس خبرگان قانون اساسی
۴۷	۷-۶-۱: نارضایتی دولت موقت از موازی کاری در عرصه اجرایی کشور
۴۷	۸-۶-۱: استعفای دولت موقت
۵۲	۹-۶-۱: شورای انقلاب
۵۴	۱۰-۶-۱: روی کار آمدن ابوالحسن بنی صدر
۵۶	۱۱-۶-۱: اختلافات بنی صدر و رجایی
۵۷	۱۲-۶-۱: سایر اتفاقات زمان ریاست جمهوری بنی صدر
	فصل دوم: اصول و اهداف سیاست خارجی ایران از منظر دو گفتمان ملی گرایی دمکراتیک و
۶۲	اسلام گرایی، انقلابی
۶۴	۱-۲: تاریخچه ملی گرایی
۶۵	۲-۲: ملی گرایی در ایران
۶۷	۱-۲-۲: ناسیونالیسم باستان و اسلام
۶۷	۲-۲-۲: جبهه ملی
۶۸	۱-۲-۲-۲: جبهه ملی اول
۷۰	۲-۲-۲-۲: نهضت مقاومت ملی
۷۱	۳-۲-۲-۲: جبهه ملی دوم
۷۲	۴-۲-۲-۲: جبهه ملی سوم
۷۳	۵-۲-۲-۲: جبهه ملی چهارم
۷۴	۶-۲-۲-۲: جبهه ملی بعد از انقلاب اسلامی
۷۶	۳-۲-۲: نهضت آزادی ایران
۸۱	۳-۲: ایدئولوژی و خط مشی سیاسی ملی گرایان ایران
۸۱	۱-۳-۲: جبهه ملی
۸۲	۲-۳-۲: نهضت آزادی (با تأکید بر اندیشه های مهدی بازرگان)
۹۵	۴-۲: اصول و اهداف سیاست خارجی از منظر گفتمان های ملی گرای ایران
۹۵	۱-۴-۲: اصول و اهداف سیاست خارجی در گفتمان جبهه ملی
	۲-۴-۲: اصول و اهداف سیاست خارجی در گفتمان ملی گرایی (نهضت آزادی و دولت
۱۰۱	موقت)
۱۰۷	۵-۲: اسلام گرایی
۱۰۷	۱-۵-۲: بنیادگرایی دینی
۱۰۸	۲-۵-۲: بنیادگرایی اسلامی
۱۱۱	۳-۵-۲: اسلام گرایی در ایران

۱۱۷.....	۲-۶: اصول و اهداف سیاست خارجی در گفتمان اسلام‌گرایی انقلابی.....
۱۲۲.....	۲-۶-۱: اسلام‌گرایان انقلابی و صدور انقلاب
۱۲۳.....	۲-۶-۲: هویت ملی و منافع ملی در گفتمان اسلام‌گرایی انقلابی
۱۲۵.....	۲-۷: مقایسه دیدگاه امام خمینی و بازرگان در مورد ایدئولوژی اسلامی و صدور انقلاب.....
	فصل سوم: روند تحولات سیاست خارجی ایران از ابتدای انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۶۰ و تبعات
۱۲۸.....	تقابل داخلی در سیاست خارجی کشور
۱۲۹.....	۳-۱: عوامل مؤثر در تعیین رفتار سیاست خارجی ایران
۱۳۴.....	۳-۲: اصول و اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران.....
۱۳۴.....	۳-۱-۱: اصول و اهداف سیاست خارجی در کلام امام خمینی
۱۳۸.....	۳-۲-۲: اصول و اهداف سیاست خارجی در چارچوب قانون اساسی
۱۳۹.....	۳-۲-۲-۱: اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۱۴۲.....	۳-۲-۲-۲: اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۱۴۵.....	۳-۳: مهم‌ترین تحولات عرصه سیاست خارجی ایران از بهمن‌ماه سال ۱۳۵۷ الی ۱۳۶۰.....
۱۴۶.....	۳-۳-۱: مهم‌ترین تحولات سیاست خارجی ایران در دولت موقت
۱۵۳.....	۳-۳-۲: مهم‌ترین تحولات سیاست خارجی ایران در زمان شورای انقلاب
۱۵۶.....	۳-۳-۳: مهم‌ترین تحولات سیاست خارجی ایران در دوران ریاست جمهوری بنی‌صدر
۱۶۰.....	۳-۴: تبعات تقابل داخلی در سیاست خارجی کشور.....
۱۶۱.....	۳-۴-۱: دخالت‌های نهادهای غیرمستول در سیاست خارجی
۱۶۴.....	۳-۴-۲: اشغال سفارت آمریکا
۱۷۰.....	۳-۴-۳: کاهش اعتبار و جایگاه ایران در عرصه بین‌المللی
۱۷۵.....	۳-۴-۴: حمله عراق به ایران (جنگ تحمیلی)
۱۸۱.....	۳-۵: گفتمان ملی‌گرایی دموکراتیک یا اسلام‌گرایی انقلابی؟.....
۱۸۵.....	نتیجه‌گیری:.....
۱۸۸.....	فهرست منابع.....
۱۸۸.....	منابع فارسی.....
۲۰۳.....	منابع انگلیسی

مقدمه:

سیاست خارجی به اصول، تصمیم‌ها و اقداماتی گفته می‌شود که یک کشور برای پیشبرد اهداف خود در تعامل با سایر کشور اتخاذ می‌کند. اصول و مبانی سیاست خارجی هر کشوری بازگوکننده نحوه رفتار آن کشور با سایر بازیگران بین‌المللی خواهد بود، بنابراین برای فهم و درک رفتار یک کشور در سطوح بین‌المللی و جهانی شناخت اصول و اهداف سیاست خارجی آن اجتناب‌ناپذیر است. در این میان بررسی سیاست خارجی ایران به‌عنوان یکی از کشورهای مهم و تأثیرگذار خاورمیانه و غرب آسیا که از موقعیت ژئوپلیتیک ممتازی هم برخوردار است اهمیت زیادی دارد. براساس ساخت دقیق رفتار جمهوری اسلامی ایران نیز مطالعه سیاست خارجی آن در سه سال اول انقلاب اسلامی دارای اهمیتی مضاعف است زیرا در طی این سال‌ها اصول و مبانی سیاست خارجی ایران تدوین و تثبیت شد و درواقع ریل‌گذاری سیاست خارجی ایران برای سال‌های متمادی بعد از آن صورت پذیرفت.

کشور ایران از گذشته‌های دور تاکنون بخاطر موقعیت ویژه خود در گانوان توجه بازیگران مهم بین‌المللی و منطقه‌ای قرار داشته است، به همین دلیل تحولات روابط خارجی آن دارای پیچیدگی‌هایی است که پرداختن به آنها را ضروری می‌نماید. تا پایان دوره قاجار تعاملات ایران با دول خارجی بر اساس اصول و اهداف خاصی پیگیری نمی‌شد و کشور در بیشتر ایام در جنگ و صلح با سایر کشورها و مخصوصاً همسایگان خود قرار داشت؛ تا اینکه با روی کار آمدن حکومت پهلوی و متناسب با الزامات نظام بین‌الملل باستان‌گرایی اساس اصلی تشکیل حکومت در ایران شد و ایدئولوژی ناسیونالیسم باستان‌گرا در تمامی سطوح حکومت‌داری ازجمله سیاست خارجی رسوخ پیدا کرد. این نوع نگاه در دوران پهلوی اول بعد از سفر رضاشاه به ترکیه شدت گرفت و در دوران پهلوی دوم با برگزاری جشن‌های

۲۵۰۰ ساله تمام ابعاد حکومتی ایران را در بر گرفت. تا قبل از روی کار آمدن دولت ملی‌گرای محمد مصدق که سیاست خارجی خود را بر پایه «موازنه منفی»^۱ تنظیم کرده بود، سیاست خارجی ایران عمدتاً بر مبنای توازن سیاسی در حال پیگیری بود که به معنای تسویه حساب با دول مجاور بود به این صورت که اگر دولتی تبادلات با ایران امتیازی بیش از دیگری گرفته است از او ستانده شود و اگر دولتی کمتر دریافت کرده است باقیمانده به آن پرداخت شود، اما سیاست موازنه منفی مصدق مخالف واگذاری امتیاز به بیگانگان بود که این سیاست را می‌توان در قالب استراتژی عدم تعهد^۲ تجزیه و تحلیل کرد، زیرا این استراتژی تأکید داشت که ایران به هیچ کشوری برخلاف مصالح خود چیزی نمی‌دهد. بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ حکومت پهلوی در سیاست خارجی استراتژی «ناسیونالیسم مثبت» را در دستور کار خود قرارداد که بضاعتش کاری با سیاست موازنه منفی مصدق داشت؛ اما در دهه شصت میلادی و بعد از بحران خشکی کوبا گشایشی در مناسبات شرق و غرب ایجاد شد که هم‌زمان با افزایش درآمدهای نفتی ایران بود و ایران که نگران بود وجه‌المصالحه تنش‌زدایی بین شرق و غرب شود در سیاست خارجی خود یک‌جهت‌گیری با عنوان «سیاست مستقل ملی»^۳ را، رویکرد نسبتاً مستقل‌تری نسبت به گذشته بود را در پیش گرفت.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی گفتمان سیاست خارجی ایران دچار تغییرات زیادی شد. در ابتدا یعنی از زمان روی کار آمدن مهدی بازرگان تحت عنوان دولت موقت تا اول تیر ۱۳۶۰ که سید ابوالحسن بنی‌صدر از ریاست جمهوری عزل شد و اسلام‌گرایان رسماً هدایت امور کشور را در دست گرفتند گفتمان ملی‌گرایی

^۱ Negative Balance

برای اطلاعات بیشتر در مورد اصول و اهداف استراتژی «موازنه منفی» به فصل دوم و مبحث «اصول و اهداف سیاست خارجی در گفتمان جبهه ملی» مراجعه کنید.

^۲ Non-Alignment

دمکراتیک بر سیاست خارجی کشور حاکم بود، البته در این برهه بعد از استعفای بازرگان از نخست‌وزیری عرصه اجرایی ایران از جمله در سیاست خارجی تحولاتی را طی کرد که از حساس‌ترین دوران در تاریخ تأسیس وزارت امور خارجه در دستگاه حکومتی ایران بود. دولت موقت به صلح‌گرایی، ملت‌گرایی، توجه به مصالح ملی، سیاست عدم تعهد و همزیستی مسالمت‌آمیز با ابرقدرت‌ها و کشورهای منطقه بر مبنای سیاست موازنه منفی که آشکارا آن را برگرفته از همان سیاست خارجی مصدق معرفی می‌کردند تأکید داشت؛ اما مخالفان مکتبی دولت بازرگان او را سازش‌کار و غیرانقلابی می‌دانستند؛ زیرا سیاست‌های دولت موقت با شور انقلابی اسلام‌گرایانی که قصد اتخاذ یک سیاست خارجی تهاجمی و تجدیدنظرطلبانه بودند سازگاری نداشت به همین دلیل به سبب اتفاقات پی‌درپی و دخالت نیروهای غیرمسئول در امور داخلی و خارجی کشور دولت موقت در کمتر از یک سال از قدرت کنار رفت و بعد از آن اداره امور به شورای انقلاب سپرده شد و سپس بنی‌صدر مدتی به عنوان رئیس‌جمهور سکان‌دار امور کشور بود که او هم تنش‌گفتمانی شدیدی با اسلام‌گرایان انقلابی داشت و در نهایت هم منجر به عزل وی از مقامش شد.

بعد از عزل بنی‌صدر اعضای حزب تازه تأسیس «جمهوری اسلامی» امور اجرایی کشور را به دست گرفتند و به‌طور کلی تمام جهت‌گیری‌های کشور دچار تغییرات اساسی شد و این به معنی آغاز هژمونی گفتمان اسلام‌گرایی انقلابی در سیاست خارجی ایران بود که تاکنون ادامه داشته است. بر اساس ایدئولوژی اسلام‌گرایان انقلابی چون اسلام دینی جهان‌شمول است پس جمهوری اسلامی نیز رسالتی جهانی برای هدایت و سعادت کل بشریت دارد. گفتمان اسلام‌گرایی انقلابی خاستگاه و منشأ الهی دارد و مهم‌ترین عنصر قدرت و هدایت‌کننده جمهوری اسلامی ایران را اسلام می‌داند. گفتمان ملی‌گرایی دمکراتیک تأمین منافع ملی ایران را اصل اساسی سیاست خارجی می‌دانست اما گفتمان اسلام‌گرایی اولویت اول را به اسلام و رسالت جهان‌شمول آن می‌داد به بیان دیگر ملی‌گرایان ملت‌محور

بودند ولی اسلام‌گرایان امت محور بودند. در همین راستا زمانی که گفتمان اسلام‌گرایی انقلابی به منزلت هژمونیک رسید اسلام‌گرایان برای دستیابی به اهداف آرمان‌گرایانه و انقلابی خود کنش سیاسی و دیپلماتیک کشور را در مسیری قرار دادند که مبانی آن در چارچوب ماهیت فراملی و جهان‌شمول دین اسلام قابلیت تعریف و تبیین دارد. همان‌طور که اشاره شد در ابتدای انقلاب اسلامی دیدگاه اسلام‌گرایان انقلابی به‌عنوان پادگفتمان دیدگاه ملی‌گرایان دمکراتیک مطرح بود اما درنهایت از ابتدای دهه شصت با کنار زدن گفتمان ملی‌گرایی دمکراتیک بر تمام ابعاد سیاست خارجی کشور سطره یافتند. روند این تغییر گفتمان که یک تحول بزرگ بود و در اصطلاح تغییر «از» گفتمان رخ داده بود مملو از کشمکش‌های سیاسی بین نیروهای تأثیرگذار در جریان انقلاب بود که به علت توان تأثیرگذاری و قدرت اسلام‌گرایان انقلابی «در عرصه افکار عمومی و بسیج توده‌ها به تسلط این گروه ختم شد.

در آخر اشاره می‌شود که کتاب حاضر مشتمل بر سه فصل است که در فصل اول به بررسی روند تحولاتی می‌پردازد که پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ شدند و سپس در ادامه به بررسی اجزای اتفاقات گوناگونی که در طی سه سال اول انقلاب اسلامی در کشور رخ داد هم پرداخته شده است. در فصل دوم ماهیت گفتمان‌های حاکم بر کشور در طی آن سال‌ها که شامل دو گفتمان ملی‌گرایی دمکراتیک و اسلام‌گرایی انقلابی بودند را شرح داده ایم، زیرا در ابتدای انقلاب بین آنها جدال گفتمانی شکل گرفته بود و هرکدام از آنها دیدگاه متفاوتی نسبت به اولویت‌های کشور در امور سیاست خارجی داشتند. در فصل سوم نیز ابتدا روند تحولاتی که در سیاست خارجی کشور در طی آن سال‌ها رخ داد مورد بررسی قرار گرفته است و در ادامه به تبعات تقابل داخلی گروه‌های سیاسی بر سیاست خارجی کشور پرداخته شده است. به طور کلی در این کتاب تلاش شده است تا با یک دید مقایسه‌ای مبانی دو گفتمان ملی‌گرایی دمکراتیک و اسلام

گرایی انقلابی که به عنوان دو آبر گفتمان در ابتدای انقلاب اسلامی مطرح بودند مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. امید می‌رود که انتشار این کتاب گامی روبه‌جلو برای فهم بهتر پیچیدگی‌ها و تحولات دوران کوتاه ولی پرماجرایی سه ساله اول انقلاب اسلامی باشد و حتی به درک دقیق‌تر تحولات بعد از تابستان ۱۳۶۰ نیز کمک کند. زیرا آنچه در طی این سه سال اتفاق افتاد تأثیرات بسیار زیادی بر همه تحولات داخلی و خارجی کشور در طی سالهای بعد از آن بر جای گذاشته است.

در آخر می‌خواهیم به‌رغم کاستی‌هایی که در این اثر وجود دارد نتیجه تلاش‌هایی که در قالب کتاب حاضر جمع‌آوری شده است مورد توجه پژوهشگران و دانشجویان قرار گیرد. ان شاء الله با ارائه نظرات، پیشنهادات و انتقادات خود ما را از رهنمودهای ارزشمند خود بهره‌مند سازد. رفع نقایص آن بهره‌مند نمایند.

Email:

- ghkarimi@khu.ac.ir

- s_salehi@modares.ac.ir

دکتر غلامرضا کریمی و سید حمزه صالحی

زمستان ۱۳۹۷